

Kókai Sándor: A Bánság, mint sajátos kultúrföldrajzi régió (1718–1918)

1. Bevezetés

A geográfusok többsége számos természeti tájalkotó elem hasonlósága (pl. éghajlat, domborzat, növényzet), illetve a társadalmi-gazdasági és települési tér funkcionális kapcsolatainak elemei alapján határozza meg egy-egy táj vagy régió igazi karakterét. Néhányan azonban ettől tovább lépnek, s különösen a kultúrföldrajzi kutatásokban bukkannak fel a táj lelkületére utaló megállapítások. Tényként fogadják el azt, hogy a táj arculatát nem csak az öt érzékszervünkkel észlelhető-érzékkelhető tájalkotó elemek egyszerű összegzése adja, hanem ezeken túlmenően más tényezők is szerepet játszanak a sajátos karakter megrajzolásában, s az adott táj egyediségét annak lelkületében is felfedezni vélik.

Kádár László 1941-ben megjelent könyvében, így írt erről: „sőt helyesebb volna azt mondani, hogy mind a hat érzékszervünkkel, mert van még valami ezen felül is, amit az ember inkább csak sejt, mint észlel. Van valami a tájban, ami annak mintegy a lényege, s amit leghelyesebben a táj lelkének neveznénk”. Elfogadjuk vagy sem Kádár László tételét és idevágó érvelését, a kulturális régiók létét nehéz volna tagadni.

2. A Bánság kultúrföldrajzi specifikumai

A Bánság társadalmi-gazdasági fejlődését tekintve közismert tény, hogy az 1718-tól meginduló fejlődés a történelmi Magyarország egyik legfejlettebb kultúrtájává alakította a régiót a XIX–XX. század fordulójára, a földrajzi, néprajzi, nyelvészeti és vallási sokféleség megőrzésével. A Bánság kulturális sokszínűségét, arculatát a különböző népek – románok, németek, magyarok, szerbek, horvátok, zsidók, bolgárok, szlovákok, csehek, romák (cigányok) és törökök – és az ortodox keresztény, katolikus, protestáns, kálvinista, zsidó és muzulmán felekezet együttélésének is köszönheti. A bánsági kultúra sokszínűsége és specifikumai az alábbi tényekből fakadnak és eredeztethetők:

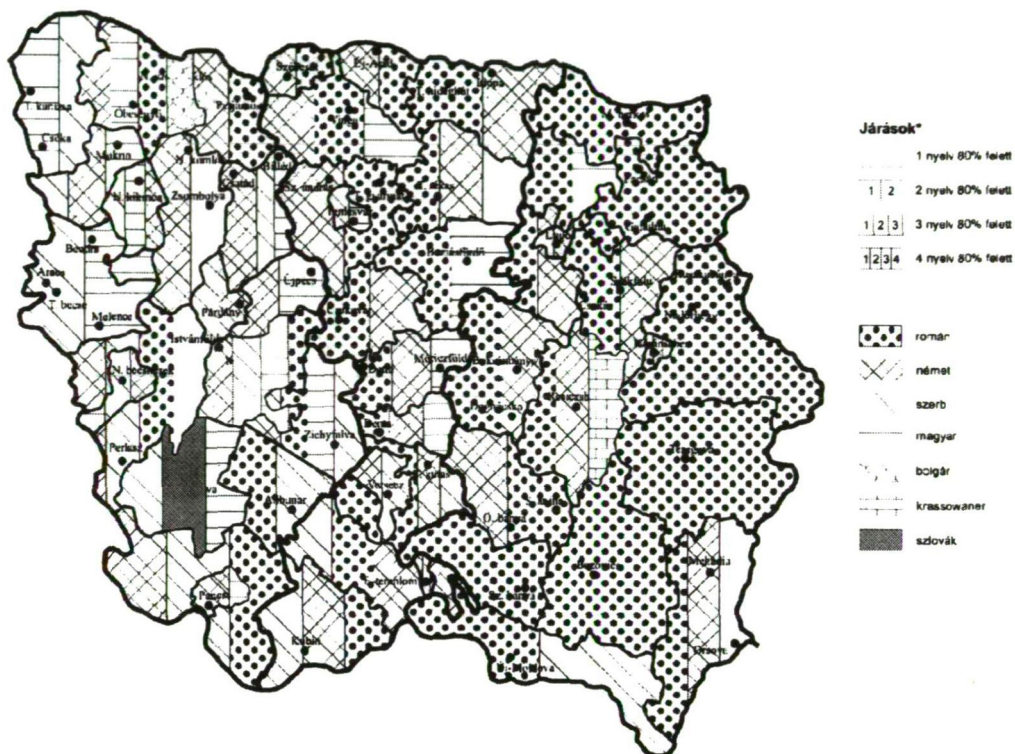
- A Kárpát-medence az elmúlt ezer évben a nyugati és a keleti kereszténység találkozási pontja, s az ismert történelmi okok miatt a római (nyugati) egyház tevékenysége volt meghatározó, mégis voltak és vannak olyan térségei, ahol a bizánci eredetű (ortodox) kereszténység is jelentős befolyásra tett szert. A Bánság az egyik olyan kultúrföldrajzi régió, ahol az elmúlt évszázadok építészeti stílusjegyeit (gótika, barokk, klasszicizmus) magukon viselő római katolikus templomok éppúgy e vidék részei, mint a balkáni elemeket felhasználó pravoszláv egyházi épületek (kolostorok, templomok). A vallási választóvonalak egyben etnikai választóvonalakká is merevedtek a Bánság területén (*1. táblázat*).
- A helyi lakosság készsége a Habsburg-intézményrendszer elfogadására (amikor azt nem a helyi normák és hagyományok ellenében kényszerítették rájuk, és sajátos készségeiket és mesterségeiket támogatták). A régió különböző népcsoportjai (románok és németek, magyarok és zsidók, szerbek és bolgárok stb.) képesek voltak *modus vivendi*-t kialakítani (megalkotva a régió első gyárait és piacait, jellegzetes konyháját, a legfontosabb iskolákat, nyomdákat, a különféle színeket és stílusokat egyesítő építészetet stb.).

1. táblázat. A népesség anyanyelve összevetve a felekezettel a Bánságban (1910-ben)

Anyanyelv	Összesen	Ortodox		Görög katolikus	Római katolikus	Reformá- tus	Evang.	Unitá- rius	Izraelita	Egyéb
		fő	%							
Krassó-Szörény										
Összesen	466 147	337 153	72,3	20 006	90 479	10 400	2 875	142	4 795	297
Román	336 082	316 216	94,1	17 239	2 400	29	20	29	13	136
Magyar	33 787	599	1,7	338	19 273	9 784	929	68	2 787	9
Német	55 883	478	0,8	104	51 507	195	1 609	19	1 961	10
Szlovák	2 908	18	0,1	169	2 402	16	275	23	5	–
Rutén	2 351	248	10,5	2 051	41	–	–	–	11	–
Horvát	319	25	7,8	11	280	–	1	–	1	1
Szerb	14 674	14 468	98,6	43	129	6	3	2	1	22
egyéb	20 143	5 101	25,3	51	14 447	370	38	1	16	119
Temes										
Összesen	500 835	232 057	46,3	12 381	221 175	11 135	13 611	160	9 734	582
Román	169 030	156 813	92,8	11 307	543	8	16	30	8	305
Magyar	79 960	1 565	1,9	568	59 440	10 351	1 560	113	6 334	29
Német	165 883	590	0,3	96	151 052	455	10 308	10	3 288	84
Szlovák	3 080	167	5,4	152	1 007	46	1 698	1	9	–
Rutén	30	9	30,0	16	3	1	–	–	1	–
Horvát	350	29	8,3	5	306	–	7	–	3	–
Szerb	69 905	69 216	99,0	129	384	10	2	3	5	156
egyéb	12 597	3 668	29,1	108	8 440	264	20	3	86	8
Torontál										
Összesen	615 151	286 642	46,6	3 828	279 793	12 549	24 905	115	6 114	1 205
Román	86 937	83 324	95,8	2 931	277	7	22	47	6	323
Magyar	128 405	1 223	0,9	456	108 279	12 182	1 679	56	4 425	105
Német	165 779	352	0,2	51	155 469	288	7 934	5	1 628	52
Szlovák	16 143	25	0,1	23	401	54	15 239	5	2	394
Rutén	11	5	45,4	4	2	–	–	–	–	–
Horvát	4 203	28	0,6	8	4 160	–	2	–	5	–
Szerb	199 750	198 130	99,2	184	1 069	12	19	2	13	321
egyéb	13 923	3 555	25,5	171	10 136	6	10	–	35	10

- Ez a régió képes volt a modernitás befogadására és meghonosítására. A 18–19. század modernizációja (politikai forradalmak, industrializáció, urbanizáció) azonban szét is zúzta a tradicionális helyi közösségek magas-intenzitású – identitásokat hordozó – csoportkötődéseit.
- Nem volt a Kárpát-medencének még egy olyan tája, ahol olyan intenzív népmozgások zajlottak volna le a vizsgált kétszáz évben, mint a Bánságban. Az itt élő etnikai közösségek az elmúlt évszázadokban jelentősen gyarapították „anyanemzetük” kultúráját, hagyományait is, úgy, hogy azok egyúttal sajátosan bánságivá is váltak. A bánsági szerb, magyar, német vagy román kultúra és hagyomány tehát egyszerre része a térséginek, és tartozik az anyanemzet kultúrájához, kulturális örökségéhez.
- A svábok betelepítése, annak összes társadalmi-gazdasági következményével (pozitív értelemben vett térségi civilizációs szerep), ami Közép-Európaéhoz és a felvilágosodás kultúrájához kapcsolta a régiót. A felvilágosodással érkeztek a nemzeti kultúra homogenitásához és monocentrizmusához kapcsolódó tételek is, mely szerint a kulturális különbségeket megszüntetni kell, továbbélni és érvényesülni, hagyni nem.
  - A Bánság a gazdasági szükségszerűség által kikényszerített benépesítés (spontán migráció, szervezett telepítések) eredményeként etnikai és vallási tekintetben a Kárpát-medence, sőt Európa egyik legsokszínűbb területévé vált (1. térkép), ahol tizenhat etnikai csoport élt egymás mellett (2. táblázat). Az etnikai térszerkezet alap-

elemei már a XVIII. század végére kialakultak. Az etnikai szigetek, csoportok és kontaktzónák fejlődését, a gazdasági és politikai asszimilációt, valamint a népesség-szám változását, befolyásoló folyamatokat (pl. természetes szaporodás, külső migráció, kivándorlás stb.), a XIX. század folyamán már a belső társadalmi-gazdasági törvényszerűségek alakították.

*A járáson belüli jelölések sorrendje (1,2,3,4) a nemzetiségek számarányának sorrendjében történt.

1. térkép. A Bánság etnikai összetétele járásként (1910)

2. táblázat. A népességszám alakulása nemzetiségek szerint a Bánságban (1890–2002)

Évek	Össz. népesség	Német	Magyar	Szlovák	Cseh	Cigány	Szerb	Román	Bolgár	Horvát	Krassowaner	Ruszin	Egyéb
<i>fő</i>													
1890	1 439 126	387 580	131 139	19 118	7 298	8 602	263 273	567 572	14 039	8 421	2 969	264	28 745
1910	1 582 133	378 545	242 152	22 131	8 100	14 258	284 329	592 049	12 500	4 872	7 210	2 392	5 209
1930	1 567 405	364 298	205 409	18 676	6 712	404	308 862	594 005	11 244	3 273	6 113	5 545	42 033
1949/56	1 623 227	153 502	214 986	20 701	6 177	2 114	419 804	704 364	11 083	4 370	6 798	3 910	74 337
1991/92	1 851 580	30 843	152 609	17 655	4 190	13 108	474 841	988 641	6 048	4 089	2 708	5 811	145 016
2001/02	1 698 339	21 937	142 721	20 597	4 761	40 588	456 622	943 013	7 287	10 969		11 452	54 562
<i>százalék</i>													
1890	100,0	26,9	9,1	1,3	0,5	0,6	18,3	39,4	1,0	0,6	0,2	0,01	2,54
1910	100,0	24,5	15,3	1,4	0,55	1,0	18,0	37,4	0,8	0,3	0,5	0,15	0,3
1930	100,0	23,25	13,1	1,2	0,45	0,02	19,7	37,9	0,7	0,2	0,4	0,35	2,68
1949/56	100,0	9,5	13,2	1,3	0,38	0,13	25,9	43,4	0,7	0,3	0,4	0,24	4,6
1991/92	100,0	1,7	8,3	0,95	0,2	0,7	25,7	53,5	0,3	0,2	0,15	0,3	7,8
2001/02	100,0	1,3	8,4	1,2	0,3	2,2	26,9	55,5	0,4	0,6		0,7	3,2

– Az oktatási rendszer nem alkalmazkodott mindig a társadalmi szükségletekhez vagy a terület demográfiai és nyelvi sokféleségéhez. Azonban a Bánságban az anyanyelvet és többnyelvűséget, valamint a helyi örökség más aspektusait az iskolák és a család

életben tudta tartani, s ezt a kisebbségi kulturális egyesületek is támogatták. A kisebbségek közéletének minden egyes vetületében felfedezhető olyan mentalitások és kulturális különbségek, amelyek az évszázados együttélés folyamán alakultak ki.

- A Bánság területén egyetlen etnikai csoport sem került túlsúlyba (magyar 242 152 fő = 15,4%, német 387 545 főre = 24,5%, román 592 045 fő = 37,4%, szerb 284 329 fő = 18,0%), melynek következtében nyelvi-etnikai alapon egyik nemzetiség sem tarthatott kizárólagos igényt a területre. A Bánság arculatának jellegzetes vonásává vált a társadalmi rétegek közötti nyitottság magas foka, s az új gondolkodásmódot meghatározta a területen élő közösségek alapvető társadalmi és pszichológiai egyensúlya.
- A négy nagy nemzetiség – 1910-ben – a települések 65–96%-án megtalálható volt (románok 771 településen, németek 726 településen, magyarok 723 településen, szerbek 517 településen), mely regionális értelemben nagyfokú etnikai keveredésre utal mindazok ellenére, hogy 422 településen az egyes etnikai kisebbségek aránya nem érte el az 5%-ot. A lélektanilag is oly fontos határvonalnak tekintett 20% feletti etnikai kisebbség azonban mindössze 169 db bánáti településen volt, melyből 95 településen egy-egy kisebbség aránya 30% fölé emelkedett.
- A bánáti nemzetiségek keveredésére utal, hogy 447 település (55,8%) etnikailag homogénnek számított (299 román, 65 német, 36 szerb, 30 magyar, 7 krassowaner, 6 cseh, 3 szlovák, 1 bolgár), azaz 90% fölött volt az uralkodó nemzetiség aránya. Az etnikai értelemben vett nyitottság és előítélet-mentesség azonban vitathatatlan tény.
- A Bánság nemzetiségeit nem egyformán érintette a kisebbségi lét sem. A ruszinok 91,6%-a (2190 fő), a horvátok 87,3%-a (4274 fő), a csehek 51,5%-a (4167 fő), a szlovákok 42%-a (9258 fő), a magyarok 38,4%-a (92 994 fő), a szerbek 29,1%-a (82 659 fő), a románok 27,7%-a (164 389 fő), a németek 25,2%-a (97 625 fő) és a bolgárok 25,1%-a (3132 fő) élt kisebbségben. A bánáti kisebbségi lét nem csupán a művelődési otthonok, az iskolák és a nyelvhasználat kérdése volt a történelmi Magyarországon, hanem önvédelmi sáncépítés is a többségi lakosság nemzeti türelmetlensége ellenében.
- A fentiek alapján nem meglepő, hogy jelentős etnikai kontaktzónák alakultak ki a Bánság területén. Temes és Torontál megyében a lakosság etnikai-nyelvi-vallási összetétele rendkívül tarkává vált (1. térkép). Kisebb etnikai szigetek váltakoztak egymással, olykor egymás melletti falvak lakói is más-más anyanyelvűek voltak, de igen gyakran egy-egy falu legalább kétnyelvű volt, előfordult néhány három-négynyelvű község is. A legfontosabb kérdés, hogy milyen szintű volt egymás nyelvének és kultúrájának ismerete, elfogadása. Volt-e multikulturális identitás és mindennapi együttélés, vagy inkább egymás mellett éltek a bánáti etnikumok. Ismerve a Bánság lakóinak írni-olvasni tudását az utóbbi valószínűsíthető. Az együttélés, ha nem is általános többnyelvűséget, de a más közösségek nyelvének valamelyest megértését elősegítette. Különbségek léteznek az etnikumközi kapcsolatok rendszerében nem csupán tájegységek szerint, de abban az értelemben is, mely etnikumok egymás közötti viszonyát vizsgáljuk. A nemzetiségek közötti etnikai határokon a térségben csaknem folyamatos volt az átjárás. Minden nemzetnek vannak asszimiláltjai és asszimilánsai. Ami a falvak esetében ritkaság számba ment az a nagyvárosok esetében teljesen természetes volt, azaz legalább három, ritkábban négynyelvűek voltak (3. táblázat). Mindezek ellenére túlzás azt az egykori temesvári szólást, mely szerint: „A Bánságban a kutyák is négy nyelven ugatnak”, interkulturális és multikulturális közhelyként elfogadni.

3. táblázat. A Bánság jelentősebb városainak népességszáma és etnikai összetétele (1890–2002)

Település	Év	Össz. lak.	Magyar	Szerb	Német	Román	Egyéb
Temesvár	1890	43 437	11 572	2 141	23 995	4 257	1 473
	1910	72 552	28 552	3 482	31 644	7 566	1 311
	1930	91 580	32 513	–	30 670	24 088	4 309
	1949	142 257	29 968	–	24 326	75 855	12 108
	1990	334 115	31 798	–	13 206	274 438	14 673
	2002	317 651	25 131	6 271	7 142	270 487	8 620
Pancsova	1890	18 290	2 244	7 781	7 331	–	935
	1910	20 808	3 364	8 714	7 467	769	494
	1930	22 089	1 746	10 909	7 872	–	1 562
	1949	30 103	3 009	20 551	1 405	–	3 734
	1990	72 793	4 052	52 832	–	–	15 909
	2002	77 087	3 279	60 963	172	746	11 927
Nagybecskerek	1890	21 934	5 116	7 969	7 874	–	975
	1910	26 006	9 148	8 934	6 811	339	774
	1930	32 831	9 189	12 813	8 164	–	2 665
	1949	38 714	11 497	22 402	–	–	4 815
	1990	81 316	14 312	52 094	–	–	14 910
	2002	79 773	11 605	56 560	140	633	10 835
Nagykikinda	1890	22 768	3 627	13 428	5 894	–	–
	1910	26 795	5 968	14 148	5 855	436	388
	1930	28 400	5 333	15 734	5 803	–	1 530
	1949	29 570	7 259	21 197	–	–	1 114
	1990	43 051	5 932	30 323	–	–	6 796
	2002	41 935	5 290	31 317	52	102	5 174
Versec	1890	22 121	1 321	7 742	12 244	–	814
	1910	27 370	3 890	8 602	13 556	879	443
	1930	26 711	2 537	10 555	11 766	–	1 843
	1949	26 110	3 582	17 550	2 000	–	2 978
	1990	36 885	2 125	26 309	–	1 826	6 625
	2002	36 623	1 800	28 372	85	1 734	4 632
Lugos	1890	14 216	2 167	–	5 574	6 045	483
	1910	19 818	6 875	221	6 151	6 227	334
	1930	23 587	6 226	–	6 756	9 722	883
	1949	30 252	5 592	–	4 279	18 811	1 570
	1990	49 732	5 599	–	2 739	41 403	–
	2002	44 571	4 262	43	1 279	36 968	2 019
Karánsebes	1890	5 464	393	–	1 984	3 088	–
	1910	7 999	1 413	67	2 419	3 916	184
	1930	8 704	651	–	2 409	5 644	–
	1949	15 195	547	–	1 596	12 298	754
	1990	31 389	–	–	1 180	28 182	2 027
	2002	na.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Resicabánya	1890	12 819	719	–	7 458	2 589	2 054
	1910	17 368	2 713	148	9 435	3 796	1 292
	1930	19 868	2 229	–	11 004	5 842	793
	1949	41 234	3 511	–	9 158	26 154	2 411
	1990	92 516	4 009	–	5 045	79 517	3 945
	2002	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Fehértemplom	1890	9 041	591	1 541	6 219	690	–
	1910	11 524	1 213	1 995	6 062	1 806	448
	1930	9 657	–	2 736	4 409	–	2 512
	1949	9 803	501	6 633	492	–	2 177
	1990	11 634	–	8 561	–	–	3 073

	2002	10 675	180	8 222	29	188	2 056
--	------	--------	-----	-------	----	-----	-------

3. A Bánság kultúrföldrajzi régiói

A kultúrföldrajz általában passzív térképzetben vizsgálódik, s a kultúrföldrajzi teret bizonyos társadalmi csoportok tevékenységének eredményének tekinti, melynek határait az aktivitási távolság jelöli ki. Az aktivitási tér változását alapvetően a közlekedési lehetőségek határozzák meg. Mindez a társadalmi-gazdasági fejlődés során kialakult és az emberi szükségletek szerint időben változó társadalmi alapfunkciók térbeli rendszere, mely magán viseli az ember gondolkodását, kulturális meghatározottságát, társadalmi helyzetét, akarat-érvényesítésének lehetőségeit. Az is ismert, hogy a funkcionális térszerkezet térbeli rendje a társadalmi tér hármas dimenziójában, a természeti-gazdasági-társadalmi tér kölcsönkapcsolatában értelmezhető, ami együttesen adja a kultúrtáj karakterét. E kölcsönkapcsolatok értelmezésével a Bánságban is kijelölhetők azok a kultúrföldrajzi régiók (*1. térkép*), melyek napjainkig hatást gyakorolnak az itt élők mindennapjaira és gondolatvilágára, mindazok mellett, hogy a térpályák átalakulása a fejlődés hatására markáns.

Magyarok

A bánsági magyarok csak a törökkanizsai járásban alkottak abszolút többséget (52,4%) szorosán kapcsolódva a bácskai és a Marostól északra elhelyezkedő alföldi homogén magyar etnikai tömbhöz. Nem elhanyagolható tény, hogy a magyar és a szerb népcsoport adta a járás lakosságának 88,3%-át (42 060 fő), azaz magyar-szerb kontaktzóna alakult ki szórvány német (6,2%) és román (4,3%) lakossággal, mely folytatódott – kisebb megszakításokkal – a nagykikindai járáson keresztül a nagybecskereki járásig, a Tisza mentén. E kontaktzóna keleti határát Nagyszentmiklós–Nagykikinda–Itebe településeknél húzhatjuk meg. E zónában (*1. térkép*) tizenhét tiszta magyar település és öt tiszta szerb település mellett tizenhárom magyar abszolút többségű, és három magyar relatív többségű település, valamint tizenkettő szerb abszolút többségű és kettő szerb relatív többségű település helyezkedett el. A németek (hat település homogén, kilenc településen abszolút többség), a románok (három település homogén, három településen abszolút többség), a bolgárok (Óbesenyőn homogén) és szlovákok (Felsőradin homogén) e kontaktzónában csak etnikai szigeteként jelentek meg, s nem befolyásolták számottevően a szerb–magyar érintkezést. A természetes asszimiláció irányát jól mutatja, hogy 1890 és 1910 között, több mint húszezer fővel gyarapodott itt a magyarok száma (pl. Nagybecskereken 4032 fővel, Nagykikindán 2341 fővel stb.), míg a szerbeké mindössze 5000 fővel (pl. törökkanizsai járásban 16 154 főről 17 099 főre, nagybecskereki járásban 14 060 főről 14 445 főre, Nagybecskereken 7969 főről 8934 főre, Nagykikindán 13 248 főről 14 148 főre stb.).

A bánsági települések (804 db) közül mindössze 36 településen haladta meg a magyarság aránya a 75%-ot, 18 településen 50–75% között változott, míg 20–50% között volt 64 bánsági településen, melyből 10 településen még relatív többségben éltek. A Bánság 604 településén a magyarok aránya 20% alatt maradt. Torontál vármegyében élt a bánsági magyarok 53%-a (128 405 fő), Temes vármegyében 33%-a (799 960 fő), arányuk csak a dettai járásban (6722 fő = 20,1%) és Temesvárott (28 552 fő = 39,4%) haladta meg a 20%-ot. Krassó-Szörény vármegyében 14%-a (33 787 fő) élt a bánsági magyaroknak, de csak a bégai járásban (5626 fő = 23,6%), valamint Lugoson, ahol a magyarok relatív többséget alkottak (6875 fő = 34,7 %), haladta meg arányuk a 20%-ot. A Temes megyében élő magya-

rok 82%-a, a Krassó-Szörény megyeiek 60,7%-a, míg a Torontál vármegyeiek 25,2%-a kisebbségben használhatta nyelvét.

Magyar-román kontaktzóna nem alakult ki, még Temes megye dettai és buziásfürdői járásában sem, a Krassó-szörényi magyar telepes falvak pedig etnikai szigetek voltak a környező, gyakorlatilag homogén román falvak között. A Bánságban emiatt is más volt a magyar életérzés, valóságértékelés, nemzeti tudat. A szerénység, a visszahúzódság a legfontosabb jellemvonásai. A bánsági magyar is, nyilvánosan vállalhatta a nemzeti önazonosságát, de ennek ellenére tisztelte mások önazonosságát, ragaszkodott szülőföldjéhez, otthonához, nyelvéhez, iskolájához, kultúrájához, hagyományaihoz és a közösségi önszerveződéshez. Ez nála a dolgok rendje és természete, mint ahogyan keleten kel fel a Nap.

Németek

A bánsági németek nem kapcsolódhattak homogén etnikai tömbhöz, s a Bánság 148 településén 50% felett, további 53 településen 20–50% között, míg 37 településen 10–20% közötti számarányt értek el. Torontál vármegyében a bánsági svábok 42,8%-a (165 779 fő) lakott, abszolút többséget értek el a perjámosi (55%) és a zombolyai (54,5%) járásban, további hat járásban pedig relatív többséget alkottak (bánlaki 30,4%, csenei 46,8%, módosi 35,6%, pancsovai 32,5%, nagybecskereki 30,1%, nagyszentmiklósi 29,7%). Temes vármegyében szintén 42,8%-a (165 883 fő) élt a bánsági németeknek, abszolút többséget az újaradi járásban (56,6%) és Fehértemplom rendezett tanácsú városban (52,6%) alkottak. Relatív többségben voltak a központi (48,8%) és a vingai (37,2%) járásban. Krassó-Szörényben 14,4%-a (55 883 fő) élt a németeknek, egyetlen járásban sem haladta meg azonban arányuk a 30%-ot (oraviczabányai 27,9%, resiczabányai 23,7%), s a két rendezett tanácsú városban (Lugos 31%, Karánsebes 30,2%) is alig lépte túl ezt az értéket. Az abszolút többségben élő krassó-szörénységi németek (24 350 fő) több mint 83%-a három bányavárosban (Oraviczabánya 2084 fő = 52,2%, Stájerlakanina 8837 fő = 71,4%, Resiczabánya 9435 fő = 54,3%) élt. Német–szerb (Nagykikinda–Párdány–Módos–Zichyfalva–Versecz–Fehértemplom városokkal jelölt sávban) és német-román (Új–Arad–Temesgyarmat–Csakovár–Delta–Denta városoktól keletre Lippa–Lugos–Csukás–Resiczabánya–Stájerlakanina–Oraviczabánya–Szászkabánya városok által határolt vonalig) kontaktzóna egyaránt kialakult. A németek a Bánság három járásában abszolút többséget, nyolc járásban relatív többséget alkottak, miként Temesvár (43,6%) és Versecz (49,5%) törvényhatósági jogú városokban is. A németeket a Bánságban elsősorban az foglalkoztatta, hogyan őrizhetik meg kultúrájukat, nyelvüket és a környezetükhöz képest fejlettebb, civilizáltabb társadalmi szerkezetüket.

Szerbek

A bánsági szerbek 70,3%-a (199 750 fő) Torontál vármegyében élt szorosan kapcsolódva a Dél-bácskai szerb települések lakóihoz és a Dunától délre lévő homogén szerb etnikai tömbhöz (Szerbia). Torontál vármegyében az antalfalvai (24 530 fő = 52,1%) és a törökbecsei (32 938 fő = 67,9%) járásokban, valamint Nagyikindán (14 148 fő = 52,8%) abszolút többséget értek el. Relatív többséget alkottak a nagyikindai (15 351 fő = 46,5%), a párdányi (9708 fő = 35,7%) járásokban és Pancsován (8714 fő = 41,9%). A szerbek 24,5%-a (69905 fő) Temes vármegyében élt, ahol a fehértemplomi járásban abszolút többséget (20 987 fő = 57,0%), míg a kevevárai járásban relatív többséget (16 795 fő = 47,3%) alkottak. Krassó-Szörény vármegyében a szerbek mindössze 5,2%-a (14 674 fő) élt, s itt három járás (új moldovai 37,3%, orsovai 6%, jámi 3,7%) kivételével valamennyi járásban 1% alatt maradt arányuk. A szerbek száz bánsági településen éltek többségben, s 20% fe-

lett is csak további 33 településen. A szerb–román kontaktzóna a Csene–Nagyágj–Versecz–Fehértemplom–Ómoldova települések által jelzett vonal mentén jött létre, melytől nyugatra 14 db homogén és 12 db abszolút többségű román település helyezkedett el, míg e vonaltól keletre három homogén és 10 abszolút többségű szerb település.

Románok

Homogén román etnikai tömb alakult ki a Krassó-szörényi románság esetében, mely kapcsolódott a Dél-erdélyi és havasalföldi románsághoz. Krassó-Szörény vármegye lakosságának 72,1%-át (336 082 fő) a románok alkották, az újmoldovai járás kivételével minden járásban abszolút többségben éltek (pl. bozovicsi járásban 92,4%, marosi járásban 94,7%, teregovai járásban 88,8%, karánsebesi járásban 85,9%, a jámi járásban 91,4% stb.), s ezt csak itt-ott szakította meg néhány magyar (4 db), német (9 db), cseh (5 db), krassowaner (7 db) és szerb (5 db) homogén falu. A vármegye 362 településéből 306-ban (84,5%) a románok éltek többségben. Temes vármegye négy járásában (buziásfürdői 63,8%, csáki 67%, lippai 60,9%, temesrékasi 55%) abszolút többséggel, a dettai (30%) és a verseczi járásban (49,1%) pedig relatív többséggel rendelkeztek, mely azt eredményezte, hogy Temes vármegye településeinek is több mint a fele (123 db = 51,7%) román többségű volt. Torontál vármegyében a bánási románok 14,7%-a (86 937 fő) élt, ahol csak az alibunári járásban (14 982 fő = 51,1%) alkottak abszolút többséget, relatív többséget egyetlen járásban sem értek el, s 20% fölé a bánlaci (6637 fő = 24%), a nagyszentmiklósi (10 239 fő = 23,6%), a pancsovai (10 735 fő = 22,4%) és a perjámosi (8218 fő = 27,1%) járásokban emelkedett.

Kisebb etnikai-nyelvi szigetek

A kisebb bánási etnikai csoportok (pl. szlovák, horvát, ruszin, bolgár stb.) az összlakosság mindössze 4,8%-át (76 058 fő) alkották 1910-ben, s homogén ill. abszolút többségű településeik csak tovább színezték a bánási etnikai palettát, de a négy nagy nemzetiség fejlődését nem befolyásolták. Lokális szinten azonban napjainkig megőrizték nyelvüket, szokásaikat, s alig asszimilálódtak, melyek általános helyzetét jól tükrözi a cseh falvak állapota. A szenthelenai huszitákon kívül valamennyi bánási cseh római katolikus vallású volt. A Határőrség vezetése azonban csak 1850-ben kért számukra papokat a Hradec Králové-i püspöktől és csupán az 1850-es években alapított számukra állandó iskolákat. A bánási csehek a 20. században sokkal erősebben kötődtek a valláshoz, mint az anyaországi csehek. 1910-ig cseh nyelvű, egy rövid ideig magyar iskoláik voltak. Hagyományos zarándoklataik a csiklovabányai Mária-kegyhelyre irányultak. Az egyes, egymással hagyományosan nem házasodó falvak kultúrája is különbözött.

4. A nagyvárosok, mint a kulturális együttélés fellegvái

A bánási nagyvárosokban az etnikai-nyelvi csoportok közötti kommunikáció igénye hivatali-intézményi kapcsolatok létesítéséhez vezetett, amelyhez legalább négy nyelvet el kellett sajátítani: német, magyar, román és szerb. A Bánás lakói számára három közel azonos fejlettségű (Temesvár, Szeged, Arad), de jellegében, társadalmában, gazdasági sajátosságaiban nagymértékben különböző, *elsőrendű központ* állt rendelkezésre, a tényle-

ges választási lehetőség azonban csak kevés település lakóinak adatott meg. E központok közül kiemelkedett Temesvár, mint a bánági kultúra és identitás fellegvára.

Temesvár már a 19. század második felében, nagy számban fogadta a délvidéki etnikumokat. A betelepült, más-más etnikumokhoz tartozó családok, személyek etnokulturális közösségekké szerveződtek, melyek hajdani és új kötődései a régió kohézióját erősíthették. A város legfontosabb komparatív előnyévé a *nyitottság és tolerancia vált*, mely a tradíciók megőrzése mellett képes volt más kultúrákat, szellemi áramlatokat befogadni, integrálni és hatékonyan közvetíteni. Temesvár jelentős iskolavárossá vált. Több rangos középfokú tanintézet tevékenykedett a Bega-parti városban, tanítóképző létesült, s komoly harcot indított a város annak érdekében, hogy az ország harmadik tudományegyetemének vagy második műegyetemének otthont nyújthasson. Jelentős méreteket öltött a sváb s zsidó értelmiségiek, kereskedők, nagyiparosok, kétkézi dolgozók önkéntes elmagyarosodásának folyamata is. Az 1910-es népszámláláskor a Bega-parti város akkori 72 555 lakójából 28 552 vallotta magát magyar nemzetiségűnek.

Temesvár négynyelvűségéről sokat halluk, arról kevesebbet, hogy a németek és a magyarok együtt a város lakóinak 83%-át (!) adták, 2002-ben a románok aránya 82% (!) volt. Száz éve annyi román és szerb szót hallhattunk volna, mint amennyi magyart napjainkban. Egyházi-kulturális szerepe ma is egyértelmű, például Temesváron püspökségből is négy van, a templomok száma pedig meghaladja a százat.

Alapvetően kétnyelvű volt *Versec* (németek és szerbek = 80,9%) és *Karánsebes* (románok és németek = 79,2%) is, az interetnikus társadalom tulajdonságait tükrözve, időnként nemzetiségi rivalizálással megterhelve, időnként a jó értelemben vett toleranciával összefont két nemzetiség közösségét alkotva. *Lugos* (magyar–román–német = 97,1%), *Resicabánya* (német–román–magyar = 91,8%), *Nagybecskerek* (magyar–szerb–német = 95,7%), *Pancsova* (szerb–német–magyar = 93,8%) és *Nagykikinda* (szerb–magyar–német = 96,9%) háromnyelvű városok voltak, ahol a kultúrák és közösségek közötti kölcsönhatás jól érvényesült.

5. Összegzés

A Bánág kulturális sokszínűsége egyedülálló volt a történelmi Magyarországon, mely napjainkra ugyan veszített fényéből, miként etnikai-nyelvi összetétele is markánsan megváltozott, azonban még ma is a Kárpát-medence sajátos kultúrföldrajzi régiója. A Bánágban két évszázadon át az etnokulturális másságok egymásmellettsége határozta meg a mindennapok és a helyi nyilvánosság szféráját is. A Bánág a békés együttélés modellje volt 1718 és 1918 között, a kölcsönös megértés, az etnikumok és felekezetek közötti kapcsolatok létesítésének mintája. Figyelemre méltó, hogy egyetlen helyi etnikai vagy vallási közösség sem tekintette a többnyelvűséget veszélynek. Inkább lehetőségnek, ami összehozza az embereket. Az ország e részében élő népesség többnyelvűsége minden történelmi korszakban megfigyelhető, annak ellenére, hogy a nemzeti nyelv és kultúra mindig megpróbálkozott azzal, hogy befolyását a kisebbségi kultúrák kárára kiterjessze. A gazdasági érdekek mellett a kommunikáció és a kulturális örökség megértésének igénye ösztönzött arra, hogy megtanulják a szomszédos közösségek nyelvét. A terület többnyelvűségét akár minden egyes lakója közös kulturális örökségének is nevezhetnénk. A sodró lendületet megtörték, jelentős mértékben lefékeztek az első világháború megrázó eseményei s tragikus következményei, de közelről sem hamvasztották el teljesen. Napjainkra e régió interkulturális örökségének továbbvitele veszélybe került. A regionális tolerancia folytonossága azonban fenntartható. Az európai sokféleséggel összekötő hidat, a többnyelvűséget nagyrészt elvesztette a régió. A népesedési statisztikák ezt egyértelműen kimutatják, de

e nélkül is nyilvánvaló. A határ menti területek is homogénizálódtak, így mindössze három eltérő kultúra, nyelv és vallás találkozási övezetévé degradálódtak, amely mindenképpen visszalépést jelent a XX. század első évtizedeihez képest. Tovább szegényedett a Bánság etnikai arculata, egyhangúbb lett, s az 1910-es évekhez képest újabb nagy múltú népek és kultúrák semmisültek meg, illetve élik végnapjaikat.

Felhasznált irodalom

- Baróti Lajos* (1892): A bánsági legrégebb német település története. Tört.-i és Rég.-i Értesítő.
- Bodor A.* (1914): Dél-magyarországi telepítések története. Stephanum, Bp. p. 14.
- Czirbusz G.* (1913): A dél-magyarországi németek. Bp. p. 37.
- Gergely A.* (1988): Nemzetiség és urbanizáció. Bp. p. 120.
- Kádár L.* (1941): A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. Bp.
- Kocsis K.* (1998): Etnikai földrajz. In: Ált. társ. földr. I. Dialóg-Campus Kiadó. Bp.–Pécs.
- Kókai S.* (2002): A Bánát népességföldrajzi jellemzői és etnikai térszerkezeti sajátosságai a XX. század elején. In: Természettudományi Közlemények 2. sz. Nyíregyháza, pp. 168–180.
- Pozsár V.* (2005): A természeti környezet változása és szerepe a Bánát gazdaság- és településfejlődésében a XX. század elejéig. PhD-disszertáció, Pécs.